

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ТОМЕНЧУК ХРИСТИНА БОГДАНІВНА

УДК 323.1 (477) «1918/1923»

**Інституціоналізація політичної системи
Західно-Української Народної Республіки**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

ОДЕСА – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Інституту історії, політології та міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
КАФАРСЬКИЙ Володимир Іванович,
Рівненський національний університет
водного господарства та природокористування,
завідувач кафедри конституційного права
і галузевих дисциплін

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Гон Максим Мойсейович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри політичних наук.

кандидат політичних наук
ТЕЛЕЛИМ Ірина Володимирівна,
Одеський державний аграрний університет,
викладач кафедри філософії, історії України та політології

Захист відбудеться 26 грудня 2014 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «25» листопада 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дисертації зумовлена тим, що, незважаючи на те, що політичну систему сучасної України характеризують демократичні засади, багатопартійність, політичний плюралізм, соціальна спрямованість економічних і політичних трансформацій, декларуються утвердження народовладдя і принципів розподілу повноважень між гілками влади, зростання ролі недержавних організацій у формуванні громадянського суспільства, дотримання прав і свобод людини та рівноправності і толерантності в етнонаціональних і церковно-релігійних відносинах, повага до національних культурних цінностей та ідеалів, реальний стан справ у кожній з цих сфер не ідеальний, що засвідчує незавершеність реформування політичної системи та зумовлює необхідність подальшого пошуку шляхів її вдосконалення і приведення у відповідність до цивілізованих стандартів та вимог демократичного правового суспільства.

Ці досягнення і недоліки значною мірою успадковані від попередніх періодів української історії, тому глибоке неупереджене пізнання минулого, опанування досвіду боротьби нації за державне самовизначення, зокрема за доленосної доби 1914–1921 рр., дає важливий ключ до розуміння і розв'язання багатьох політичних проблеми сьогодення. За умов різновекторного осмислення національної спадщини актуалізується потреба здійснення політологічного аналізу досвіду і практики розвитку політичного процесу на різних етапах існування української державності. Однією з таких наукових проблем є становлення політичної системи Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), яка має багато аналогів із сьогоденням, адже представляє модель перехідного суспільства зі складними трансформаціями політичних інститутів, партійних систем, ідеологічних програм тощо. Лише політична наука завдяки своїм інструментарію і методології здатна глибокого проникнути у сутність цього феномену та показати його важливість і значущість для теорії і практики розвитку державних і політичних інститутів та громадянського суспільства сучасної України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалася на кафедрі політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в рамках комплексної теми «Етнополітичні трансформації в Україні (західноукраїнські землі в кінці ХІХ – на початку ХХІ століття)» (номер державної реєстрації 0106U002247).

Мета дисертаційного дослідження є визначення особливостей інституціоналізації політичної системи ЗУНР – ЗОУНР в умовах становлення нових політичних систем у Європі після завершення Першої світової війни.

Обрана тема зумовила вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати основні теоретико-методологічні засади щодо вивчення інституціоналізації новопосталих політичних систем та стан наукової розробки і джерельну базу досліджуваної проблеми;
- розкрити особливості становлення центральних та місцевих представницьких органів влади як складових компонентів політичної системи ЗУНР;
- проаналізувати особливості організації та діяльності інститутів вищої та місцевої виконавчої влади як виявів безпосередньої демократії в ЗУНР;
- розкрити особливості політичної та громадянської участі на постімперському просторі, що супроводжувалися інституціоналізацією політичних акторів ЗУНР;
- проаналізувати формування партійної системи ЗУНР – ЗОУНР та її еволюцію в умовах воєнно-політичного конфлікту;
- дослідити специфіку інституту Диктатора ЗУНР – ЗОУНР.

Об'єктом дослідження є інституціоналізація новостворених політичних систем.

Предметом дослідження – процес інституціоналізації політичної системи Західно-Української Народної Республіки та її структурних підсистем у 1918–1923 рр.

Методи дослідження цілком підпорядковані необхідності вирішення центральної проблеми даної дисертації та визначаються метою та завданнями наукового дослідження.

Гносеологічно-історичний метод дав змогу проаналізувати суспільно-політичні передумови утворення ЗУНР, простежити трансформацію її політичної системи, тоді як діалектичний підхід забезпечив розуміння й наукове трактування такої еволюції. Метод системно-структурного аналізу став визначальним для осмислення комплексу отриманих у дисертаційному дослідженні результатів, підготовки наукових висновків і рекомендацій для органів влади. Використання системного методу уможливило розгляд особливостей внутрішньої політики уряду ЗУНР у її взаємозв'язку із розвитком геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі. Біхевіоральний метод застосовано з метою вивчення неоднозначної політики керівників ЗУНР, а також окремих галичан до державно-соборного процесу в Україні.

Для аналізу політичної та громадянської участі населення ЗУНР були використаний генетичний принцип аналізу політичної участі, який дав змогу з'ясувати причини інституціоналізації політичних акторів й передумови формування якісно та процесуально нових форм впливу громадян на структури влади. Дослідження процесів політизації етнічностей та їх мобілізації потребувало застосування інституційного аналізу, що надає пріоритет розгляду суб'єктів політико-владних відносин. Використання дисертантом положень процесуального аналізу сприяло вивченню динаміки політичних процесів, ступеня політичної участі громадян та етнічних груп.

З метою вивчення низки концепцій національного державотворення використано методи порівняльно-критичного й структурно-функціонального аналізу, застосовано системний підхід, програмно-цільовий і формально-логічний методи. У дисертації також використано спеціальні методи дослідження: історико-порівняльний, хронологічний, періодизації та класифікації, що сприяло аналітичній синхронізації міжнародних процесів з політичними процесами у Східній Галичині після Першої світової війни.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сутністю центральної проблеми дисертаційного дослідження, актуальними науковими дискусіями з приводу визначення особливостей інституціоналізації політичної системи ЗУНР. У межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Уперше:

- здійснено спеціальний комплексний політологічний аналіз проблеми становлення і функціонування політичної системи ЗУНР та її окремих складових;
- виходячи з досягнень світової та української політичної науки, запропоновано визначення політичної системи ЗУНР, окреслена її структура, проаналізовано особливості формування і змісту її функціональної й інших підсистем;
- відтворено цілісний процес трансформації політичної системи ЗУНР за доби диктатури.

Удосконалено :

- ступінь вивчення процесів становлення центральних і місцевих представницьких і виконавчих органів влади та ідеологічної, організаційної трансформації партійно-політичної системи ЗУНР;
- уявлення про складний, суперечливий процес формування законодавчої бази західноукраїнської республіки та характер парламентської і урядової діяльності політичних партій.

Отримало подальший розвиток :

- визначення проблем оновлення ідеологічних програм УНДП-УДТП, УРП, УСДП та аналіз причин виникнення нових політичних угруповань за доби парламентської демократії;
- з'ясування особливостей формування, структури та механізмів функціонування інституту Диктатора ЗУНР;
- дослідження процесу ідейно-організаційного «перезавантаження» української партійної системи і складних відносин між політичними силами Східної Галичини та еміграції восени 1919 – березні 1923 рр.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості їхнього використання органами центральної і місцевої виконавчої влади для розробки програм державної регіональної політики та міжнаціональних відносин.

Теоретичні розробки і висновки, що випливають зі змісту дослідження, можуть використовуватися у навчальному процесі при викладанні навчальних курсів: «Політичні інститути та процеси», «Вибори і виборчі

системи», «Історія та теорія політичних партій», «Державне управління та місцеве самоврядування», «Етнополітологія».

Значимість результатів полягає також в узагальненні суперечливого досвіду функціонування та взаємин між різними за ідейними засадами і програмами політичними течіями сегментами політичної системи ЗУНР, який може бути і сьогодні корисним для утвердження політичного плюралізму і багатопартійності українського соціуму.

Апробація результатів дисертації здійснена на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Першій регіональній міжвузівській науково-практичній конференції «Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання» (Дубно, 16 грудня 2010); Всеукраїнській науковій конференції «Політичні основи української державності у ХХ столітті: досвід, уроки, перспективи» (Коломия – Івано-Франківськ, 13 червня 2011 р.); Третій Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь; Дніпропетровськ, 21-22 березня 2013 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 25-26 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 95-й річниці проголошення ЗУНР «Західноукраїнська Народна Республіка: історія та сучасність» (Львів – Івано-Франківськ, 31 жовтня – 1 листопада 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Europa Regionów – od integracji do dezintegracji» (м. Пйотркув Трибунальський, Республіка Польща, 14-15 травня 2014 р.), а також щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (2010–2014 рр.) та щорічних сесіях івано-франківського осередку Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (2012–2014 рр.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 наукових робіт, з них 5 – у фахових наукових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому виданні, 3 тез за матеріалами науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження та відповідає його меті та завданням. Дисертація складається з чотирьох розділів, об'єднаних у 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи 193 сторінки. Список використаних джерел та літератури містить 526 найменувань (42 сторінки).

Основний зміст роботи

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначені об'єкт, предмет, сформульовані мета та завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі методи, її наукову новизну та практичне значення,

подано відомості про апробацію теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

У **першому розділі, «Методологічні основи вивчення процесу політичної інституціоналізації»** з'ясовані науково-теоретичні засади дослідження проблеми та стан її наукового вивчення і джерельна база.

У *підрозділі 1.1 «Теорія і методологія осмислення політичної системи держави»* аналізуються в якості теоретико-методологічної основи дисертації наукові доробки зарубіжних (Г. Алмонд, М. Дюверже, Д. Істон, Т. Парсонс та ін.) і вітчизняних учених другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (М. Анохін, В. Бебик, А. Білоус, О. Бойко, Н. Гедікова, М. Кармазіна, В. Кафарський, А. Колодій, Б. Кухта, Г. Музиченко, С. Наумкіна, М. Ніколаєва, Ф. Рудич, С. Рябов, І. Телелим, М. Фарукшин, Ю. Шведа, Ю. Шемчушенко, Л. Юрженко та ін.). Репрезентовано безліч трактувань і класифікацій політичної системи суспільства, з'ясовано його аспекти, які стосуються досліджуваної теми. Політичну систему ЗУНР визначено як цілісну упорядковану сукупність політичних інститутів, відносин, процесів, принципів політичної організації, підпорядкованих правовим нормам, політичним доктринам та історичним традиціям, що зумовлювали ідейно-політичні орієнтації та забезпечували соціальну активність і державну стабільність.

У *підрозділі 1.2 «Стан наукової розробки проблеми та джерела дослідження»* зазначається, що наукові надбання про політичну систему ЗУНР поділяються на дві групи: 1) теоретичні дослідження феномену політичної системи суспільства; 2) праці конкретно-історичного характеру. Огляд другої групи проведено на основі проблемно-хронологічного поділу літератури на чотири підгрупи: а) західноукраїнська міжвоєнного періоду; б) українського зарубіжжя; в) радянська; г) сучасна вітчизняна (з 1991 р.). Вона переважно належить історикам та учасникам політичного процесу й містить чималий емпіричний матеріал.

Осмислення феномену ЗУНР розпочалося учасниками державотворчих процесів в історико-мемуарних працях (В. Левинський, К. Левицький, К. Коберський, В. Кучабський, О. Назарук, М. Стахів та ін.). Окремі аспекти інституціоналізації її політичної системи відображено в наукових здобутках дослідників українського зарубіжжя, зокрема І. Лисяка-Рудницького, П. Феденка та ін. Відбиток «мемуарного суб'єктивізму» несуть перші комплексні дослідження з історії ЗУНР М. Лозинського, П. Мірчука, І. Нагаєвського, М. Стахіва, С. Ярославина. Для вивчення процесу інституціоналізації ЗУНР інформативну цінність мають праці В. Бемка, Л. Ганкевича, З. Книша, Л. Луціва, О. Навроцького, І. Ставничого, С. Стебельського, Л. Шанковського, М. Чубатого та ін.

Не оскаржуючи доробок радянських науковців за ідеологічну заангажованість, відзначимо, що його окремі аспекти, зокрема щодо розвитку лівих і ліворадикальних рухів за періоду ЗУНР, не втратили пізнавального значення (М. Волянчук, Є. Галушко, О. Карпенко, М. Кравець, М. Панчук, Ю. Сливка та ін.).

Сучасні українські вчені – історики, політологи, юристи – представили значний здобуток, що відображає різні аспекти історії та інституціоналізації політичної системи ЗУНР. Чималий пласт літератури розкриває передумови її формування та функціонування (В. Великочий, М. Гон, Я. Грицак, М. Кугутяк, С. Макарчук, І. Монолатій та ін.). До вивчення цієї проблеми спрочинилися і правознавці (О. Вівчаренко, В. Дмитрушка, В. Кафарський, М. Кобилецький, В. Кондратюк, В. Кульчицький, М. Настюк, В. Регульський Б. Тищик та ін.).

У висновках до першого розділу стверджується, що здобутки зарубіжної і вітчизняної політичної науки створюють належну теоретико-методологічну основу для проведення глибокого комплексного дослідження проблеми становлення політичної систем ЗУНР та функціонування її окремих складників. Вироблений категоріально-понятійний апарат слугує науковим інструментарієм для адекватного відображення і об'єктивного оцінювання політичного процесу у Східній Галичині в 1918-1923 рр. Розроблені вченими класифікації політичних систем за певними ознаками і критеріями дають проєкцію для типології і структуризації політичної системи ЗУНР, відтак для виокремлення і вивчення її окремих підсистем, елементів, зв'язків між ними, порівняння з політичними моделями інших держав тощо.

У другому розділі «**Формування та функціонування політичних інститутів ЗУНР**» розкрито політичні проблеми становлення центральних і місцевих представницьких органів влади; організації місцевої виконавчої влади і органів адміністрації; формування вищих виконавчих і розпорядчих владних структур та органів судочинства.

У підрозділі 2.1 «*Становлення центральних та місцевих представницьких органів влади*» зазначається, що представницькі органи влади ЗУНР генетично пов'язані зі старими монархічними структурами. Показано витоки і становлення її вищого законодавчого органу – Української національної ради (УНРада), яка репрезентувала інтереси різних верств населення, займалася законотворчістю, формувала виконавчі органи влади і контролювала їх діяльність, забезпечувала публічність політики. Удосконалювалися її внутрішня структура та механізми прийняття ухвал. ЗУНР еволюціонувала від парламентської до парламентсько-президентської форм правління. Пріоритетне значення мало створення законодавчої бази ЗУНР. Цю регулятивну (нормативну) підсистему її політичної системи проаналізовано за «блоками» норм національного права, які забезпечували: здійснення політичного керівництва, адміністративне управління, обороноздатність, соціально-економічну стабільність, внутрішню безпеку, демократичні права і свободи громадян, зовнішньополітичну діяльність; національно-культурний розвиток. У підрозділі показано особливості формування та функціонування місцевих представницьких органів — повітових УНРад. За умов воєнного часу та невизначеності цього питання на законодавчому рівні інституціоналізація місцевого самоврядування відбувалася в найрізноманітніших організаційних формах

У підрозділі 2.2 «*Організація місцевої виконавчої влади й органів адміністрації*» наголошується, що одним з вирішальних чинників утвердження української державності стала місцева виконавча влада, яка мала реалізувати декларовані вищим політичним керівництвом принципи демократії. Показано особливості її становлення в повітах у листопаді 1918 р. та офіційні акти, що регулювали цей процес. З'ясовано генезу та персональний склад її ключової ланки – інституту повітових комісарів, які обиралися чи призначалися на посади та постійно розширювалися їхні повноваження. Менш регламентованою залишилася найнижча ланка виконавчої влади – громадські комісари, які урядували на рівні окремих громад. Труднощі організації та функціонування виконавчої влади зумовлювалися умовами воєнного часу, відсутністю чіткої концепції державного будівництва, іншими причинами. Показано зміст і напрями творення адміністративного апарату, для функціонування якого першочергове значення мало залучення представників національних меншин. Поляки здебільшого бойкотували українську владу, євреї співпрацювали з нею у фінансово-торговельній сфері, німці – у розвитку військової справи. За умов воєнного хаосу посилювалися успадковані від австрійської бюрократії явища корупції і хабарництва.

В підрозділі 2.3 «*Формування вищих виконавчих і розпорядчих органів державної влади та органів судочинства*» розглядаються особливості виконавчої влади ЗУНР. Підкреслюється, що складні процеси супроводжували формування уряду ЗУНР, який у документах фігурує під різними назвами, а офіційно – як «Рада Державний Секретаріат» (РДС). Простежуються зміни його персонального і партійного складу, еволюцію відносин з УНРадою, внутрішні реорганізації, механізми управлінської діяльності тощо. Основні зусилля спрямовувалися на розв'язання пріоритетних завдань державотворення: налагодження стосунків з УНР й іншими європейськими державами; зміцнення обороноздатності; поліпшення соціально-економічного становища; регулювання діяльності місцевого й адміністративного апарату; налагодження роботи податкової і митної служб; розвиток культурно-освітньої сфери; соціальний захист населення тощо. Існували міжвідомча непорядкованість та інші труднощі й суперечності в діяльності уряду. Підкреслюється, що хоча формування органів безпеки (жандармерії) спиралося на стару законодавчу базу, вони забезпечували внутрішній порядок. Новостворені органи юстиції (прокуратура, адвокатура, військові й цивільні суди) здійснювали справедливе покарання за злочини та захищали права і свободи громадян.

У висновках до другого розділу висновується, що формування центральних і місцевих представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР було генетично пов'язане зі старими монархічними структурами, тож їм намагалися надати національного характеру та модернізувати згідно з демократичними формами правління і республіканським устроєм української держави. Попри ці обставини та не проведення загальних виборів УНРада функціонувала як повноцінний законодавчий орган, що стояв у рівень з парламентами інших європейських країн. Складні умови функціонування

УНРади та завдання соціально-політичного розвитку зумовили характер законотворчості західноукраїнської республіки.

Складні воєнно-політичні умови зумовлювали об'єктивне підвищення ролі виконавчих органів влади, що ставала вирішальною ланкою організації управління внутрішніми й зовнішніми справами, пов'язаними із суспільним господарюванням, функціонуванням різних органів і установ, забезпеченням громадського порядку, захистом прав і свобод. Суперечливий характер мало формування органів правопорядку та суспільної безпеки, які формально оголошувалися однією з ланок демонтажу старого державного апарату, але в організаційному відношенні наслідували відповідні австрійські моделі.

У третьому розділі «Становлення партійної системи ЗУНР в умовах парламентської демократії» проаналізовано парламентську й урядову діяльність політичних партій та процеси перегляду їх ідеологічних програм і виникнення нових угруповань.

У підрозділі 3.1 «Парламентська та урядова діяльність політичних партій» обґрунтовано тезу, що складні умови державотворення сприяли зростанню ролі політичних партій у формуванні нової політичної культури ЗУНР, структуруванню її політичної системи і політичної організації суспільства. Склалася багатопартійна система з домінуючою партією та підсистемою поляризованого плюралізму: формування уряду здійснювалося за участі основних партій; існували гостре ідеологічне розмежування між ними та деструктивна ліворадикальна опозиція. За такої ситуації стабільність функціонування партійної системи зумовлювалася ефективністю коаліцій центристських національно-зорієнтованих партій.

Виокремлено два етапи становлення партійної системи ЗУНР: на першому (листопад-грудень 1918 р.) партії не виявляли власної активності, зосередивши зусилля на розбудові органів влади; на другому (січень-червень 1919 р.) – динамізувалася діяльність старих партійних структур, поряд з якими виникають нові політичні угруповання. Здійснено поділ партій на центристські (Українська національно-демократична партія (УНДП)); ліві (Українська радикальна партія (УРП), Українська соціал-демократична партія (УСДП)) та праві (Українська християнсько-суспільна партія (УХСП), москвофільські угруповання). Окрім останніх, вони стояли на державницьких позиціях, виступали за національно-політичну самостійність і суверенітет українського народу, мали статус парламентських; брали участь у формуванні представницьких органів влади, входили до урядів ЗУНР. Водночас існував широкий спектр поглядів на шляхи, методи, засоби здійснення суспільних перетворень.

В підрозділі 3.2 «Особливості ідеологічних програм і формування нових політичних угруповань» показано роль політичних партій у формуванні УНРади; зміни її партійного складу у зв'язку з довиборами; заходи з формування уряду на міжпартійній основі; поділ на партійні клуби (фракції) і стосунки між ними. Партійні впливи знаходили адекватне пропорційне відображення в місцевій владній вертикалі. З'ясовано вплив партійно-політичної розстановки сил на роботу УНРади. Гострі дебати супроводжували ухвалення

важливих державних рішень, особливо пов'язаних зі злукою УНР і ЗУНР у січні 1919 р. (після чого ЗУНР дістала назву «Західна Область Української Народної Республіки» – ЗОУНР) та розробкою проектів і ухваленням аграрного закону, якому надавалося виняткового значення в державотворчому процесі. Незважаючи на ідейні розбіжності, вдалося уникнути внутрішнього розбрату та зберігати національну єдність. Нова суспільно-політична ситуація примушувала модернізувати ідеологічні програми та спричиняла внутрішні розколи у старих партіях і виникнення нових політичних угруповань. На такому тлі у березні-квітні 1919 р. відбувся «парад» з'їздів, які задекларували зміни ідейних платформ УРП, УНДП (стала називатися Українська народно-трудова партія (УНТП), УСДП та динамізували відновлення партійних структур. Активізувалися ліворадикальні сили, що, зокрема, проявилось у виникненні Селянсько-робітничого союзу та організаційному оформленні прокомуністичних угруповань. Партії сприяли залученню громадян до участі в політичному житті через їхню політичну соціалізацію, мобілізацію, формування навичок і досвіду участі у владних відносинах. Показано загострення міжпартійних стосунків. Незважаючи на бурхливі суспільно-політичні процеси, фактично не відбулося селекції політичних еліт.

У висновках до третього розділу узагальнюється викладений матеріал та визначається, що досвід парламентської і урядової діяльності українських політичних партій ЗУНР свідчить: за відсутності загальних демократичних виборів загалом вони були адекватно до своїх суспільних впливів представлені в УНРаді. Усупереч ідеологічним відмінностям та амбіціям лідерів, вони знаходили компроміси в реалізації національних інтересів українства та окремих верств населення. Уряди ЗУНР формувалися на міжпартійній основі, що сприяло консолідації національних сил. При цьому в політичних партіях, як, до речі, в УНРаді і уряді, фактично не відбулося селекції політичних еліт. У партіях був відсутній механізм оновлення їхнього керівного складу, який попри окремі персональні «перестановки» на 90% залишався незмінним з довоєнного періоду.

У четвертому розділі «Інституціоналізація Диктатури та особливості її функціонування в умовах еволюції партійної системи ЗУНР – ЗОУНР» проаналізовано процеси формування і функціонування уряду Диктатора та еволюцію партійної системи ЗОУНР.

У підрозділі 4.1 Формування та функціонування уряду Диктатора ЗУНР-ЗОУНР в умовах воєнно-політичного конфлікту» зазначається, що комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників зумовив глибоку трансформацію політичної системи ЗУНР-ЗОУНР, що проявилось у переході від парламентської демократії до іншої форми правління – диктатури. Показано обставини її запровадження через погіршення військово-політичної ситуації та намагання зберегти єдність національного фронту шляхом зосередження повноти влади в руках Диктатора Є. Петрушевича. Залежно від місця його перебування, цю добу поділяється на два періоди: «зазбручанський» (середина липня – початок грудня 1919 р.) та «віденський» («емігрантський» – до березня 1923 р.). З'ясовано природу і характер суперечностей між

очільниками, урядами, партійними угрупованнями ЗОУНР та УНР у політичній, економічній, військовій сферах за «ззбручанського» періоду. За цього часу відбулося «перезавантаження» всієї політичної системи ЗОУНР : її владні інститути уособлював Диктатор, а в Галичині, що опинилися під владою Польщі, організований політичний процес майже завмер. У пошуках союзників у боротьбі за утвердження державності український політикум почав орієнтуватися на різні зовнішні чинники – УНР, Антанту, Польщу, більшовицьку і небільшовицьку Росію тощо. З'ясовано контроверсійність проблеми легітимності диктатури як форми політичного управління ЗУНР-ЗОУНР. Реконструйовано процес організації уряду й адміністративного апарату Диктатора та специфіку функціонування УНРади, яка з листопада 1919 р. складалася з двох делегатур – віденської і львівської.

У підрозділі 4.2 «Трансформація партійної системи в ЗОУНР» стверджується, що існуючі типології політичних партій не дозволяють однозначно класифікувати і визначити розстановку західноукраїнських партійно-політичних сил за періоду диктатури ЗОУНР. Поширений у літературі їхній поділ на три табори – національно-державницький, ліворадикальний, москвофільський – ґрунтується на критерії «ставлення до української державності». Він спрощував багатовимірність еволюції партійної системи, в якій поглиблювався поляризований плюралізм унаслідок чергового ідеологічного «перезавантаження» та пошуку шляхів і методів боротьби за державність. Саме ідеологічні постулати, що визначають форми і методи політичної діяльності, слід вважати визначальними для її поділу на ліберально-демократичні й реформістські (УНТП), ліві (УРП, УСДП і прокомуністичні угруповання) та праві (УХСП, москвофільські організації) угруповання. Проаналізовано складний різноплановий процес поглиблення стосунків між частинами українського політикуму, які діяли в краї (Галичині) та в еміграції. Його увиразнює внутрішня криза у найвпливовішій УНТП. За таких обставин розпочалася реанімація організаційних структур українських політичних партій Галичини, що намагалися відновити єдність внутрішніх лав. Для координації їхніх дій проводилися міжпартійні з'їзди та створювалися постійні міжпартійні структури. Осторонь цих процесів залишалися прокомуністичні сили, які базувалися на єдиній ідейній платформі, однак також не уникнули внутрішніх розколів. На цьому тлі зароджується український націоналістичний рух, що виступає за продовження боротьби за національну державність силовими методами та формує новий вектор стосунків між його лідерами й українським політикумом Галичини й еміграції.

У висновках до четвертого розділу зазначається, що режим диктатури ЗУНР становить унікальне явище в політичній практиці України та дає корисний досвід для сьогодення. За винятково складних умов її лідери наважилися віддати повноту влади в руки Диктатора Є. Петрушевича, який, по-перше, розумів «тимчасовість» такого становища і не намагався його «продовжити»; по-друге, не зловживав нею, але й не зміг її ефективно використати. Відмінні зовнішньополітичні орієнтації та концепції визвольної

боротьби викликали нездоланні суперечності в українському політичному таборі. Доба диктатури ЗУНР, з одного боку, стала органічним продовженням еволюції партійно-політичної системи за попереднього періоду парламентської демократії, з іншого, – становить якісно новий етап її формування у Східній Галичині у 90-х роках XIX – 30-х роках XX ст.

У **висновках** викладаються основні результати та підсумки дисертаційної роботи, які були отримані у ході дослідження.

1. Науково-теоретична спадщина зарубіжної та української політичної науки становить методологічну основу комплексного дослідження проблеми становлення політичної систем ЗУНР та функціонування її окремих складників. Закладені американськими вченими базові засади вивчення політичної системи суспільства розвинули сучасні зарубіжні та вітчизняні науковці, які розробили різні класифікації і типології політичних систем, здійснили їхню структурування, з'ясували суть їх окремих елементів та зв'язки між ними. На цій основі запропоновано власне визначення політичної системи ЗУНР, а наявний категоріально-понятійний апарат став науковим інструментарієм для глибокого об'єктивного вивчення її сутності, окремих складників, головних етапів становлення тощо. При проведенні дослідження використано арсенал загальнонаукових (аналіз і синтез, історико-генетичний, компаративістський, типології, ціннісний, інституціональний, статистичний, контент-аналізу) та спеціальних (системний, структурно-функціональний та ін.) методів політичної науки.

2. Тривала традиція наукового вивчення ЗУНР зумовила нагромадження великого масиву наукової літератури політологічного, історичного та правознавчого профілю. Вона дає цілісне уявлення про передумови її виникнення, перебіг польсько-української війни та характер державного будівництва і міжнародних відносин молодій державі. Кожен етап нарощування знань мав свою специфіку, зумовлену ідейними уподобаннями авторів та пануючими ідеологемами. Дана проблема фактично не вивчалася в руслі політичної науки, що зумовило наукову і суспільну доцільність проведення спеціального комплексного політологічного аналізу політичної системи ЗУНР у 1918-1923 рр. Важливі підстави для цього дає широка джерельна база у вигляді архівних і опублікованих документів, матеріалів періодичних видань, мемуарів. Ці джерела відзначаються різною структурою та високим ступенем заідеологізованості, що змушує до їх критичного аналізу і творчого узагальнення.

3. За складної внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації у період парламентської демократії було налагоджено ефективне функціонування політичних інститутів ЗУНР. Генетично пов'язані з австро-угорськими монархічними структурами центральні й місцеві представницькі та виконавчі органи влади намагалися модернізувати згідно з республіканським устроєм, демократичними формами правління і надати їм національного характеру. Хоча не вдалося провести загальних виборів, УНРади діяла як повноцінний демократичний законодавчий орган суверенної країни. Її керівні структури мали своєрідні компетенції: Президія виконувала технічні функції, а колегіальний орган Виділ фактично мав президентські повноваження. Механізм

досягнення консенсусу між партійними фракціями УНРади забезпечував ухвалення важливих рішень. Попри тенденцію з розширення прав і повноважень інституту місцевого самоврядування його нормативно-правова база залишилася нерозвиненою.

Спираючись на досвід як монархічно-консервативної Австро-Угорщини, так і революційно-соціалістичної УНР, УНРада спрямовувала законодавчу діяльність на розбудову національної державності та забезпечення прав і свобод громадян. Характер і фрагментарність ухвалення законодавчих актів свідчать про політичну зумовленість і вимушеність їхньої появи. У них тісно перепліталися ліберально-національні та соціал-національні принципи й ідеали. За екстремальних суспільних умов прилаштування старого законодавства до республіканських форм правління було значною мірою виправданим.

4. Доцільним стало підвищення ролі виконавчих органів влади як вирішальної ланки управління внутрішніми й зовнішніми справами. Це проявилось у посиленні повноважень уряду на сфері, що належали до компетенції УНРади, наданні його силовим відомствам права розв'язання різних соціально-економічних проблем. Реалізації державотворчого потенціалу РДС перешкоджала зануреність у дріб'язкові справи, які мали розв'язуватися на рівні місцевих адміністрацій, та партійно-політичні суперечності навколо нього. Суперечливість формування органів правопорядку і суспільної безпеки полягала в тому, що формально вони оголошувалися одним із засобів демонтажу старого держапарату, але організаційно наслідували відповідні австрійські моделі. Налагодили ефективне функціонування органів юстиції, які одержали необхідні повноваження для забезпечення соціальної справедливості і національної рівності та справедливого покарання за злочини.

5. Створено дієву систему місцевих органів влади; її центральною ланкою став інститут повітових комісарів, що відіграв ключову роль у реалізації державної політики та забезпеченні внутрішньої стабільності. Таке ж значення мала діяльність міських і сільських (громадських) комісарів, однак зміст їх функціонування не був чітко визначеним на законодавчому рівні. До участі в місцевому управлінському апараті залучилися представники нацменшин, хоча стосунки з ними залишалися складними. Цілеспрямовано розширювалися компетенції місцевих органів влади в управлінні державою; велася боротьба з негативними явищами в управлінській сфері.

6. Доба ЗУНР стала переломним етапом в еволюції української партійно-політичної системи Галичини. Від австрофільських «автономістських» програм партії перейшли до розробки ідеологічних платформ національного державотворення. На цей процес впливали посилення ліворадикальних настроїв, внутрішні розколи, виникнення нових угруповань. У найвпливовішій національно-демократичній течії зберігали позиції консервативні сили, що позначалося на діяльності законодавчих і виконавчих органів влади та характері суспільних перетворень. Попри ідеологічні відмінності політичні партії досягали компромісів у реалізації соціальних і національних інтересів різних верств населення. Консолідації національних сил сприяло

адекватне представництво партій в УНРаді, формування урядів на міжпартійній основі, створення місцевих органів влади із урахування партійних впливів. При цьому в керівництві партій фактично не відбувалася селекції політичних еліт.

7. Унікальне явище в політичній історії України становить режим диктатури ЗУНР.

Новим явищем у становленні політичної системи за доби диктатури стало виникнення громадсько-політичних організацій, які підтримували дії владних структур на міжнародному рівні. Оригінальним внеском в українську політико-правову думку стали конституційні проекти ЗУНР; хоча їх не реалізували на практиці, вони засвідчили характер майбутнього устрою Галицької держави, що ґрунтувався на засадах демократії і народовладдя. Цікавий досвід суспільних перетворень дав період існування ГСРР, який принципово відрізнявся від державотворчої моделі ЗУНР-ЗОУНР, що наслідувала західні демократії.

Період диктатури ЗУНР став новим етапом в еволюції української партійно-політичної системи. Його зміст відображають такі характерні риси, як «роздвоєння» партійних структур, особливо УНТП, що діяли в еміграції та в краї; черговий перегляд їх ідеологічних програм, що проявився в намаганні поєднати постулати українського соборництва та «галицького п'ємонтизму», нівелювати загострення політичних стосунків через міжпартійні з'їзди і Міжпартійну раду; активізація ліво- і праворадикальних угруповань у вигляді комуністичних та націоналістичних сил, що пропонували різні засоби боротьби за національне і соціальне визволення.

Досвід становлення і функціонування політичної системи ЗУНР є повчальний і корисний для сучасної України. Його науково-теоретичне і практичне значення вбачаємо у тому, що:

– за складних воєнно-політичних умов, коли об'єктивно зростала значущість авторитарних методів керівництва суспільством, у ЗУНР не лише не відбулося згортання процесів демократизації (свободи слова, зібрань тощо), а навпаки народне волевиявлення, громадянська ініціативність активізувалися, стали дієвими, впливовішими. Це виразно проявилось у розгортанні соборницького руху, проведенні аграрної реформи й інших сферах та стало реальним виявом формування громадянського суспільства;

– українські політичні партії виявилися недостатньо готовими до викликів, що постали на порядку денному з проголошенням ЗУНР, тому були змушені у стислі терміни, за екстремальних умов під тиском ліворадикальних настроїв «переформатовувати» свої ідеологічні програми і тактику діяльності. Незважаючи на ідеологічні розбіжності, гострі парламентські дебати, вони завжди відстоювали засади національної самостійності і суверенітету, що забезпечувало консолідацію українських політичних сил;

– за умов погіршення соціально-економічного становища політичні лідери ЗУНР приділяли значну увагу утвердженню національних ідеалів у культурній та освітній галузях, що знайшло відображення в законодавчих актах про українську мову, шкільництво та ін.;

– боротьба з негативними явищами (корупція, хабарництво тощо) у сфері державного управління та адміністрування носила послідовний безкомпромісний характер та зумовлювала підвищенням вимог до професіоналізму і моральних якостей кадрів;

– виважена етнополітика ЗУНР дозволила уникнути загострення міжнаціональних конфліктів, сприяла внутрішній стабільності держави та залученню нацменшин до суспільних перетворень;

– за умов післявоєнної перебудови світу європейські держава декларували гасла демократії і свободи, але при цьому кожна з них прагнула задовольнити передусім власні національні інтереси. Тож лише монолітна та економічно сильна Україна спроможна виступати впливовим самостійним учасником міжнародного процесу, здатним захистити свої інтереси й суверенітет та сприяти збереженню загальної стабільності й безпеки.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Томенчук Х. Б. Організація місцевої виконавчої влади ЗУНР (жовтень 1918 – червень 1919) : історико-політологічний аналіз / Х. Б. Томенчук // Гілея. Науковий вісник. – Вип. 65 (№ 10). – К. : УАН, 2012. – С. 556–562.

2. Томенчук Х. Б. Українські політичні партії в Західно-Українській Народній Республіці : ідеологічне «перезавантаження» та організаційні трансформації листопад 1918 – червень 1919 рр.) / Х. Б. Томенчук // Гілея. Науковий вісник. – Вип. 67 (№ 12). – К. : УАН, 2012. – С. 610–617.

3. Томенчук Х. Б. Формування і становлення вищих представницьких органів влади ЗУНР за доби парламентської демократії (жовтень 1918 – червень 1919) / Х. Б. Томенчук // Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ. – № 9. – Рівне : РГДУ, 2012. – С. 178–188.

4. Томенчук Х. Б. Утворення та особливості становлення вищих виконавчих і розпорядчих органів влади Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – червень 1919) / Т. Б. Томенчук // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : філософія, соціологія, політологія. – Т. 20 (№ 9/2), вип. 22 (ч. 3). – Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2012. – С. 130–135.

5. Томенчук Х. Б. Парламентська та урядова діяльність українських політичних партій у Західно-Українській Народній Республіці (жовтень 1918 – червень 1919) / Х. Б. Томенчук // Перспективи. – № 1 (55). – Одеса, 2013. – С. 110–117.

6. Tomenchuk Kh. Dictatorship of WUPR – WRUPR: Problem of Institutionalization and Functioning (June 1919 – March 1923) / Khrystyna Tomenchuk // Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. – Lublin : Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, Faculty of Humanities, 2012. – Vol. II. – P. 305–314.

7. Томенчук Х. Б. Місцеві органи самоврядування ЗУНР / Х. Б. Томенчук // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання / Матеріали Першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції Дубно : Відкритий

міжнародний університет розвитку людини «Україна», Дубенська філія, 2010. – С. 242–244.

8. Томенчук Х. Б. Формування і діяльність Української Національної Ради як вищого представницького органу державної влади ЗУНР / Х. Б. Томенчук // Матеріали Третьої Всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні». Частина III. – Сімферополь; Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара; Факультет суспільних наук та міжнародних відносин, 2013. – С. 132–134.

9. Томенчук Х. Б. Передумови виникнення політичної системи Західно-Української Народної Республіки / Х. Б. Томенчук // Збірник матеріалів XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції. Том 2. – К. : Європейський університет, 2013. – С. 170–172.

АНОТАЦІЯ

Томенчук Х. Б. Інституціоналізація політичної системи Західно-Української Народної Республіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2014.

На основі аналізу архівних документів, матеріалів преси, мемуарів та інших джерел досліджено процес інституціоналізації політичної системи ЗУНР у 1918–1923 рр. З'ясовано теоретико-методологічні аспекти вивчення цієї проблем та стан її наукової розробки. Проаналізовано становлення центральних і місцевих представницьких органів влади; особливості формування вищих виконавчих і розпорядчих органів державної влади та органів судочинства; організацію місцевої виконавчої влади і органів адміністрації ЗУНР. Висвітлено парламентську та урядову діяльність політичних партій, проблеми перегляду їх ідеологічних програм і виникнення нових політичних угруповань. Розкрито трансформацію політичної системи за умов диктатури ЗУНР.

Виходячи з досягнень світової та української політичної науки, запропоновано визначення політичної системи ЗУНР, окреслена її структура, проаналізовано особливості формування і змісту її функціональної й інших підсистем.

Ключові слова: ЗУНР, політична система, політична влада, політичні інститути, представницькі органи влади, виконавчі органи влади, партійна система, політичні партії, політичні угруповання.

АННОТАЦІЯ

Томенчук К. Б. Институционализация политической системы Западно-Украинской Народной Республики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2014.

На основе анализа архивных документов, материалов прессы, мемуаров и других первоисточников исследовано процесс институционализации политической системы ЗУНР в 1918–1923 гг. Проанализированы теоретико-методологические аспекты изучения государственных политических систем; определены степень научной разработки проблемы, её источниковедческая база.

Рассмотрены вопросы формирования политических институтов ЗУНР в период парламентской демократии, в частности становления представительских органов власти: центральных (Украинская Национальная Рада), местных (повитовые украинские национальные рады), советов и организаций, которые формировались на социальной и национальной основе, в частности представителями нацменьшин. Характеризуется процесс организации исполнительной власти: высшей (правительства – Рада государственных секретарей, которая состояла из отдельных министерств), местной (повитовые и сельские комиссары), а также органов администрации. Показаны механизмы законотворческой работы Украинской Национальной Рады и основные направления деятельности правительства по укреплению обороноспособности государства и решению вопросов социально-экономического, культурно-образовательного характера.

Исследованы основные тенденции и явления в эволюции украинской партийной системы Галичины в период существования ЗУНР. Её основу составляли центристские, левые и правые организации – Украинская национально-демократическая партия (изменила название на «Украинскую народно-трудовую партию»), Украинская радикальная партия, Украинская социал-демократическая партия, Украинская христианско-суспильная партия, а также москвофильские группировки и др. Они проводили активную парламентскую деятельность, брали участие в формировании и работе правительства. В условиях существования украинской национальной государственности произошел коренной пересмотр идеологических программ старых партий и возникновение новых политических объединений (Крестьянско-рабочий союз и др.).

Констатируется, что, несмотря на идеологические разногласия и острые парламентские дебаты, удалось избежать раскола в украинском политическом лагере. Консолидации национальных сил способствовало адекватное представительство партий в Украинской Национальной Раде, формирование правительств на межпартийной основе, создание местных органов власти с учетом партийных влияний.

Делается вывод, что происшедшие трансформационные изменения политической системы в условиях диктатуры ЗУНР, реконструирования про-

цессов формирования и функционирования правительства Диктатора Е. Петрушевича, особенности дальнейшей эволюции, модернизация партийной системы в новых общественно-политических условиях определялись противоречиями между лидерами и партийными группировками УНР и ЗУНР, а в последствии отсутствием диалога между политическими лидерами, которые находились в Галичине (в июле 1919 г. оказалась под властью Польши) и в эмиграции.

Ключевые слова : ЗУНР, политическая система, политическая власть, политические институты, представительские органы власти, исполнительные органы власти, партийная система, политические партии, политические группировки.

SUMMARY

Tomenchuk Kh. The institutionalization of the political system of the West Ukrainian People's Republic. – Manuscript.

Doctor's degree thesis in political sciences (Ph.D.), specialty 23.00.02 – political institutions and processes – Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, 2014.

In the thesis by analyzing archival documents, press materials, memoirs and other sources the process of institutionalization of the political system of the WUPR in 1918–1923. It was found the theoretical and methodological aspects of the study of this problem and the state of scientific development. Analyzed the formation of central and local executive authorities; especially the formation of higher executive and administrative bodies of state authority and justice; of local executive authorities and administration of the WUPR. Deals with parliamentary and governmental activities of political parties and ideological problems viewing their programs and the emergence of new political groups. Reveals the transformation of the political system under conditions of dictatorship of the WUPR.

Виходячи з досягнень світової та української політичної науки, запропоновано визначення політичної системи ЗУНР, окреслена її структура, проаналізовано особливості формування і змісту її функціональної й інших підсистем. /

Keywords : WUPR, political system, political power, political institutes, representative organs of power, executive branches of power, party system, political parties, political groupments **political institutions, representative bodies, executive bodies, political parties.**